

A KIRÁLY ÉS HELYETTESE

MIKSA FŐHERCEG A MAGYARORSZÁGI HADSZÍNTÉR FŐPARANCSNOKA 1552-BEN

UJJ ZOLTÁN

JOG.
történet

ELTE ÁJK
JOGTÖRTÉNETI KUTATÁSOK

A SZERZŐ:

UJJ ZOLTÁN

PHD-HALLGATÓ

ELTE BTK TDI

UJJ.ZOLTAN@BTK.ELTE.HU

2025. június 23.

Az 1552. esztendő magyarországi eseményei, különösen Eger várának ostroma, a történelem szélesebb körben ismert epizódjai közé tartoznak. Kevésbé köztudott, hogy a magyarországi hadszíntér ügyeivel az adott év jelentős részében nem a birodalmi béke helyreállításán dolgozó Habsburg Ferdinánd király, hanem helyetteseként legidősebb fia, Miksa főherceg foglalkozott. Az ifjú trónörökös részben kényszerszülte, helyettesként való alkalmazása illeszkedett a dinasztia azon elképzeléseibe, hogy az utódokból megfelelő bürokratákat, kormányzókat, felkészült diplomatákat és egyben tetterős hadvezéreket képezzenek.

Egy főherceg neveltetése

Miksa 1527-ben Bécsben született majd Innsbruckban nevelkedett testvéreivel a királyi gyermekeknek berendezett udvarban. 1544 és 1548 között nagybátyja, V. Károly német-római császár udvarában folytatta uralkodásra való felkészülését, gyakorlati tapasztalatok megszerzésével.¹ Részt vett a császár I. Ferenc francia király ellen indított hadjáratában, majd röviddel később az egész birodalmat megrengető schmalkaldeni háborúban szerzett hadi érdemeket. 1548 és 1551 között újdonsült feleségével, Mária infánsnővel közösen a Spanyol Királyság társrégense volt a (spanyol király címet is bíró) császár és a trónörökös Fülöp infáns távollétében. A spanyol földön töltött időszaknak különleges jelentősége van az adminisztratív, kormányzati tapasztalatok megszerzése kapcsán.²

Ferdinánd király gyakori csehországi és birodalmi útjai miatt ritkán tartózkodott a Magyar Királyságban, ezért a magyar rendek Miksa főherceg visszatérését a birodalomból, majd messzi Ibériai-félszigetről és Magyarországon lakását az 1540-es évek közepétől több alkalommal kérelmezték. Erről az 1546. évi, majd az 1547. évi országgyűlésen törvény is született. Az 1547. évi V. törvény-cikk 4. paragrafusának értelmében: „Hogy ha ő felségét a keresztény köztársaság ügyei netalán gátolnák és e miatt még nem jöhetne vagy még nem maradhatna Magyarországon az ő hívei között, méltóztassék az ő fiát, a mi urunkat, fenséges Miksa fejedelmet

Magyarországba az ő hívei köribe küldeni (...).³

1552 elején Miksa feleségével és időközben megszületett két gyermekével visszatért Közép-Európába és tavasszal már a király oldalán vett részt a pozsonyi országgyűlésen. A diéta XXXII. törvény-cikkében a rendek kinyilvánították, hogy: „(...) miképpen azt ő felsége, híveinek kérésére, a korábbi és a jelen országgyűlésen kegyelmesen megígérte, méltóztassék vagy önmaga, vagy pedig teljes hatalommal az ő fia, a fenséges Miksa király, az időnek nagyobb részét Magyarországon tölteni.”⁴ A rendek kérése ebben a formában nem valósult meg, ám 1552-től kezdve Miksa rendszeresen helyettesítette atyját, amikor a király éppen nem tudta ellátni a magyarországi ügyek vitelét.

Helytartók és helyettesek

Ferdinánd király II. Lajos halálát követően húga, az özvegy Mária királyné segítségével a közigazgatás zavartalan működtetésére Budán megszervezte a Helytartótanácsot. A testületet rövid ideig Mária királyné irányította, majd a király Thurzó Eleket (1532–1543), Várday Pál (1542–1549) esztergomi érseket, később pedig Újlaky Ferencet (1550–1554) nevezte ki helytartónak. Nádasdy Tamás 1554. évi nádorrá választásakor a helytartó lemondott, hiszen a hivatalba lépő palatinus felhatalmazása a közigazgatás irányítására is kiterjedt.

A Helytartótanács (és a nádor) azonban politikai, hadi és gazdasági ügyekben csak

minimális kompetenciákkal rendelkezett és azokkal is csak a magyar korona országaiban, ezért szükség volt a király személyét és a dinasztia tekintélyét képviselő helyettesre az uralkodócsalád tagjai közül. Egyik korai példája, hogy 1540-ben néhány hónapig Jagelló Anna királyné helyettesítette az úton lévő Ferdinándot. A félreértések elkerülése végett fontos, hogy megemlítsük, Miksa az előbbiekből következően szintén a király helyettese vagy „helyettesítője” (vicegerens) és nem pedig helytartója (locumtenens) volt.

A helyettesi pozíció jellegéből adódóan a helytartói hivatalnál jóval informálisabb módon működött. Jellemzően Ferdinánd király elutazása előtt, egy kancellárián keresztül kiadott oklevélben nyilvánította ki, hogy visszatéréséig a meghatározott ügyek (pl. a magyar végvárrendszer védelme) vitelét helyettesére (általában valamelyik fiára) bízta. A főherceg ügyvivői szerepéről a Magyar Kamara tájékoztatta a vármegyéket, így az ország különböző részeiből, rendszerint a királyhoz szóló beadványokat a helyettesítés kezdetétől már Miksának címezték. A helyettes részt vett az összehívott tanácsokon például a Magyar Tanács ülésein, együttműködött a kormányzervekkel és folyamatos kapcsolatot tartott az uralkodóval, illetve a vele utazó központi kormányzervi részlegekkel. A helyettesek joghatósága ráadásul jellemzően nem csak a Magyar Királyság területére, hanem a Monarchia több más országára is kiterjedt. Miksa főherceg 1564. évi trónra lépéséig továbbá kilenc alkalommal he-

lyettesítette atyját. Hasonló helyettesi szerepet vállalt később Miksa öccse, Károly főherceg, valamint fia, a spanyol földön nevelkedett Ernő főherceg.⁵

Miksa, a magyarországi hadszíntér főparancsnoka

Ferdinánd király 1552 tavaszán Miksát magyarországi és alsó-ausztriai hadügyi helyettesévé („in rebus bellicis vicegerens”) nevezte ki. Annak ismeretében, hogy Ferdinánd egész kormányzása, igazgatási reformjai, mind a törökellenes védekezést szolgálták, nem túlzás azt állítani, hogy az uralkodó (illetve ebben az esetben helyettese) elé kerülő ügyek döntő többsége közvetve vagy közvetlen módon hadi ügynek minősült. Ennek figyelembevételével a főhercegre bízott feladatkör igen tágasnak tűnik. A rendszeres haditanácsok és egyeztetések vezetése mellett Miksa állandó kapcsolatot tartott a fontosabb magyarországi erősségek kapitányaival, valamint az országban állomásozó, vagy oda tartó csapattestek parancsnokaival különösen az erdélyi Habsburg-hadse- reget vezető Gianbattista Castalddal. Nagy számban maradtak fenn a Magyar Kamarának szóló parancslevelek is, amelyekben a főherceg az egyes vég helyek hadianyagokkal való feltöltéséről és a helyőrségek koordinálásáról rendelkezik.⁶

Ferdinánd és Miksa között intenzív levélváltás zajlott a nyár folyamán, ezidáig 74 levelet ismerjük, a legtöbb (30) június hónapban keletkezett. A számtalan felmerülő

ügy közül érdemes megemlítenünk, hogy Miksa jelentős szervezőmunkát fejtett ki a budai pasa által elfoglalt Veszprém visszavétele érdekében, ám igyekezete ellenére a Pápa összegegyűjtött sereg nem kísérelt meg nagyobb támadást a vár ellen. Szintén a Miksa által vezetett bécsi kormányzat egyik fontos teendője volt a megürülő hivatalok és katonai pozíciók betöltésére alkalmas személyek megtalálása és ki-nevezése. A leköszönő Báthory András dunáninneni országos főkapitány utódjául Miksa is beadta javaslatát, de végül a király nem az általa javasolt Balassa Jánost választotta a posztra.⁷

Az előbbieket mellett meg kell említenünk azt is, hogy a király nem támogatta Miksa főherceg túlzott exponálását. Ismerünk egy levélváltást, amelyben Oláh Miklós kancellár javasolja, hogy az országla- kosok fegyverbe hívásáról szóló általános felhívást Miksa írja alá, mint a király helyettese. Ferdinánd azonban ellenezte a javaslatot, mondván, hogy ezzel azt sugallná a magyar rendeknek, még hosszú ideig nem fog visszatérni Bécsbe, ez pedig „okot és módot adna az alantas praktikáknak.”⁸

Hivatkozások:

¹ Fazekas István: Besztercei Kretschmer Lőrinc székesfehérvári prépost, királyi nevelő, in: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban, Budapest, 2008. L'Harmattan, 63–71. p., Ujj Zoltán: A diplomácia iskolája. Miksa főherceg V. Károly német-római császár udvarában

(1544–1548). Külügyi Műhely 5. (2023) 1–2. sz. 343–363. p.

² Sutter Fichtner, Paula: Emperor Maximilian II., London–New Haven, 2001, Yale University Press, 1–49. p.

³ 1547. évi V. tc.

⁴ 1552. évi XXXII. tc.

⁵ Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest. 2016. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

⁶ Szántó Imre: Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk. Budapest. 1985. Akadémiai kiadó, Guitman B. – Korpás Z. – Tóth F. – B. Szabó J.: A magyarországi török várháborúk nemzetközi háttere 1547–1556, in: Világtörténet 41. 2. 2019. 253–293. p.

⁷ Virovecz Nándor: Száműzetéstől a főkapitányságig. Balassa Menyhárt és az erdélyi hatalomváltás (1549–1552), in: Hadtörténeti közlemények 128. 1. 2015. 46. p.

⁸ ÖStA KA AFA 1552. Kt. 7. No. 9.

Képek elérhetősége:

1. oldal: Miksa főherceg 1550-ben (Antonio Moro festménye) Forrás: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:El_emperador_Maximiliano_II_de_Habsburgo_\(Museo_del_Prado,_Madrid\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:El_emperador_Maximiliano_II_de_Habsburgo_(Museo_del_Prado,_Madrid).jpg) Letöltés ideje: 2025. 06. 22.